

О.О. ЧЕРНІЄНКО

Подільський державний аграрно-технічний університет

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ РИНКОВИХ ВІДНОСИН У ЦУКРОБУРЯКОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ УКРАЇНИ

Розглянуто історію розвитку цукробурякового виробництва України.

Історично так склалося, що бурякоцукрове виробництво для України завжди мало стратегічне значення. Цукрові буряки на території України польовим способом почали вирощувати з кінця XVIII ст., до цього їх вирощували на городах у селянських господарствах. Так, в XVII ст. добування цукру із цукрових буряків було суто кустарним, а не технічним процесом. Із ростом попиту на кінцевий продукт бурякоцукрового виробництва постало питання про збільшення посівних площ під цукровими буряками та удосконалення технічного процесу видобування цукру із сировини.

Як стверджує професор В.Г. Котельников [1], у XIX та на початку XX ст. цукрові буряки вирощували в Подільській, Волинській, частково в Чернігівській, Полтавській, Харківській та в деяких інших губерніях. В цих же місцях були побудовані великі цукрові заводи, що займалися виробництвом цукру із коренеплодів цукрових буряків.

З архівних джерел відомо, що першим у 1824 р. в Україні був побудований цукровий завод у селі Молошине Соснинського повіту Чернігівської губернії, а першим із нині діючих у 1835 р. - Почапінський цукровий завод на Черкащині. Проте є дані, що на території теперішньої Хмельницької області ще у 1833 р. в районі Чорного Острова був збудований цукровий завод, який пізніше перенесений на околицю Проскурова (теперішній Хмельницький).

Цукрові заводи частково самі забезпечували себе сировиною для переробки, а частково закуповували коренеплоди у навколишніх селянських господарствах. Зазвичай заводи надавали селянам насіння тих сортів буряків, які вважалися кращими для даного регіону та надавали кошти для вирощування їх (завдатки), платили за сировину по 10 копійок і більше за пуд або по 1 руб. 20 коп. та більше за 12-пудовий берковець. З десятини землі при достатньому врожаї можна було отримати від 1000 до 1500 пудів солодких коренеплодів. Отже, із десятини під посівом цукрових буряків можна було виручити 100 та більше рублів, а часом ця виручка сягала навіть 200 руб.

Швидкий розвиток цукрової промисловості в 30-40-х роках XIX ст. все більше загострював проблему збуту цукру. Із збільшенням кількості цукроварень збут цукру-піску ставав дедалі складнішим, а з переміщенням центру цукрової промисловості з Росії в Україну виникли зміни у ринках збуту. Москва почала втрачати попереднє значення основного ринку цукру, принаймні, для цукровиробників України. З'явилися купці, які почали використовувати численні українські ярмарки для продажу цукру. Його збут

ставав все складнішим. До того ж труднощі з реалізацією бурякового цукру використовували для своєї вигоди купці. Вони переконували споживачів у тому, що цукор-пісок, вироблений з цукрових буряків, нижчої якості порівняно з колоніальним. Це було причиною зниження цін цукрозаводчиків на буряковий цукор з метою збуту його потім за вищими цінами під виглядом заморського продукту.

Отже, зародження ринку цукру в Україні в першій половині XIX ст. пов'язане з певними труднощами, що нерідко ставило під загрозу існування саме виробництво бурякового цукру-піску. Низький попит на нього, незначна місткість ринку змушували цукрозаводчиків переорієнтовувати заводи на виробництво цукру-рафінаду, попит на який був значно вищим. Водночас ринкова ситуація істотно підвищувала вимоги до якості бурякового цукру, особливо до цукру тих цукрозаводчиків, підприємства яких працювали на технічно відсталому устаткуванні.

Таким чином, у другій половині XIX ст. в Україні уже сформувалася та функціонувала бурякоцукрова промисловість та почали виникати комерційні організації з торгівлі цукром, прискорився процес відокремлення від цукровиробництва торгівлі цукром і формування її в самостійну галузь. Великі цукрові заводи, зокрема Ольшанівський, мали власні гуртові склади та торговельні контори. У Бердичеві, Кременчузі, Одесі, Могилеві та інших містах працювали уповноважені заводів з реалізації цукру-піску. З архівних джерел відомо, що такі склади цукру були в цукрових фірмах Яхненка, Симиренка, Бобринського та інших цукрозаводчиків.

Крім того, здійснювалось просування цукру до споживачів за допомогою комісіонерів. У таких випадках укладались договори, за якими великі комісіонери зобов'язувались не продавати цукор у тих містах, де продавав цукор цукрозаводчик з власних складів, або де були його власні цукрові контори. Цим визначалось розмежування ринків збуту цукру.

Українські цукрозаводчики зосереджували увагу лише на українському ринку цукру. І лише Городищенський цукровий завод мав цукрову контору в Москві. Водночас український буряковий цукор через Ростов-на-Дону почав завойовувати ринок цукру на Північному Кавказі. У північних і центральних регіонах Росії конкуренцію на ринку цукру становили закордонні цукрові фірми.

Основним ринком збуту цукру-піску на Київщині, Чернігівщині, Поділлі, Волині, Полтавщині, Харківщині були місцеві рафінадні заводи, насамперед графа Бобринецького в м. Смілі та в м. Городищі, купців Яхненка і Симиренка, а також ряд дрібних цукрозаводчиків, які скуповували цукор-пісок для виготовлення рафінованого цукру. Великі рафінадні цукрозаводчики закуповували цукор-пісок переважно на Київських контрактних ярмарках. Як стверджує академік К.Г. Воблий, у 1858-1859 рр. брати Яхненки та Симиренко закупили на Київському ярмарку 250 тис. пудів цукру-піску, а граф Браніцький – 70 тис. пудів. Київський контрактний ярмарок був головним ринком цукру-піску. Тут відбувались масові закупівлі цукру для його переробки на рафінад, формувались ціни на цукор, розраховувались за попередні торговельні акції тощо. Враховуючи важливість цукрового ринку, за його станом пильно стежили цукрозаводчики

і уряд, на ньому формувались попит і пропозиція. Торгівля цукром здійснювалась за зразками і пробами. Цим було покладено в 50-х роках утворення в Києві біржової торгівлі цукром.

Український цукор-рафінад вперше з'явився на нижньгородському ринку Росії на початку 50-х років, коли загострилась конкуренція бурякового й тростинного цукру.

До середини XIX ст. Російська імперія на світовому ринку цукру належала до країн, які ввозили цей продукт (табл. 1).

Таблиця 1
Виробництво, імпорт і експорт цукру в Російській імперії в середньому за рік, тис. пудів

Роки	Виробництво	Імпорт	Експорт
1801-1810	0,33	89,05	-
1811-1820	3,07	670,68	-
1821-1830	15,05	999,69	-
1831-1840	72,30	1571,27	-
1841-1850	424,54	1648,61	-
1851-1860	1721,44	1451,44	-
1861-1870	4131,93	956,01	0,35
1871-1880	13700,00	325,80	546,91
1881-1890	20532,34	33,83	2475,00
1891-1900	36225,79	188,89	6312,66
1901-1910	53219,28	83,10	7347,16
1911-1914	125326,75	181,37	15691,55

Спочатку обсяги імпорту продуктового цукру були досить обмежені і мали на меті задоволення потреб лише незначних аристократичних прошарків населення Росії. Ввезений із-за кордону цукор був дуже дорогим. У 1800/01 рр. імпорт цукру становив 4200 пудів і зріс у 1825/26 рр. до 1,1 тис. пудів. Поступово підвищувався митний збір на ввезений цукор від 75 коп. до 3 руб. 80 коп. з пуда у 1841 р. Вже тоді урядові органи Росії вступили на шлях рішучого митного заступництва вітчизняного цукробурякового виробництва, наслідком чого стало будівництво нових цукрових заводів підвищеної добової продуктивності. Для здешевлення цукру ще за указом Петра I в Росії з 1719 р. московський купець Павло Вестов почав виготовляти із імпортного тростинного сирцю цукор-рафінад. Він побудував у Петербурзі, Москві, Калюзі, а пізніше – в портових містах Ризі, Архангельську, Одесі цукрові заводи. Для захисту заводів П. Вестова від конкуренції англійських і американських купців в 1721 році був виданий царський указ "Про заборону ввезення цукру в Росію". З підвищенням попиту на цукор збільшувався його випуск, споруджувались нові заводи. В кінці XVII ст. в Російській імперії функціонувало понад 20 цукрорафінадних підприємств. На придбання імпортного цукру-сирцю вже тоді витрачалось близько 7 млн. руб. на рік. У наступні роки ввезення тростинного цукру істотно збільшувалось. Так, у 20-х роках XIX ст. на закупівлю цукру-сирцю витрачалось щорічно 29 млн. руб. Підприємці Росії вишукували канали послаблення впливу конкурентоспроможних заморських товаровиробників

цукру насамперед шляхом використання вітчизняної сировини – цукрових буряків. Швидке нарощування виробництва бурякового цукру істотно вплинуло на поступове зниження імпорту цукру, а з початку 70-х років минулого століття помітно збільшились щорічні експортні його поставки. За 1870-1900 рр. середньорічні обсяги вивезення цукру з Російської імперії зросли майже в 12 разів, а за перші 15 років XIX ст. – ще в 2,5 раза. В основному експорт цукру здійснювався за рахунок його виробництва на українських заводах.

Розвиток цукробурякового виробництва в країнах європейського континенту, зокрема в Німеччині, зумовило майже призупинення ввезення цукру до неї. Не надходив або майже не надходив імпортований цукор у Чехословаччину, Італію, Румунію, Польщу.

Водночас у значних обсягах продовжували ввозити цукор Сполучені Штати Америки, Великобританія, Британська Індія і частково Франція. Головними країнами-експортерами цукру в цей період з європейських країн були Чехословаччина, Польща, Франція. З країн-виробників тростинного цукру основними постачальниками ринкового цукру залишились Куба і Ява.

Україна, яка має досить сприятливі ґрунтово-кліматичні та економічні умови протягом тривалого історичного періоду, аж до кризової ситуації 1993-1999 рр., входила до числа перших шести світових виробників і експортерів цукру, включаючи і країни-виробники цукру з тростини. В 1986-1990 рр. у середньому за рік було вироблено всього 6818 тис. т цукру, в тому числі з цукрових буряків – 4995 тис. т.

Виробництво цукру на душу населення становило в 1985 р. 122,7, а в 1990 р. – 130,4 кг, з них з цукрових буряків – відповідно 85,8 і 103,8 кг.

Більше половини середньорічного виробництва цукру (3663 тис. т) Україна вивозила в республіки колишнього СРСР. Кризова ситуація в Україні призвела до стрімкого згорання виробництва цукру, істотних втрат на цукровому ринку.

Починаючи з 1991 р. у цукробуряковому підкомплексі почали розвиватись деструктивні процеси, внаслідок яких Україна поступово втрачала ринки збуту цієї продукції, а з 1998 р. стала імпортувати цукор-сирець з тростини. Посівні площі під цукровими буряками в Україні скоротились більш ніж удвічі – з 1640 тис. га до 697 тис. га, врожайність знизилась від 276 до 156 ц/га у 1999 р. , а валовий збір цукрової сировини зменшився більше ніж у 3 рази дорівнював 14,06 млн. т. В окремі роки, особливо в 2002 і 2004, виробництво цукрових буряків та цукру було збитковими. Український товаровиробник цукру швидко витісняється із зовнішнього ринку.

Та, головне, в Україні не побудовано справжньої ринкової інфраструктури цукробурякового виробництва, держава по суті усунулась від регулювання процесів в галузі, перспектива її розвитку в умовах жорсткої економічної конкуренції чітко не визначена.

Висновки.

1. З розвитком промислового виробництва цукру в Україні в період XIX і початку XX століть успішно розвивались ринкові відносини в галузі та створювалась ринкова інфраструктура, основою якої є торгівельні

організації, регіональні склади і уповноважені комісіонери та торгова цукрова біржа в м. Києві.

2. Протягом всього періоду розвитку цукробурякового виробництва в Україні продовжується боротьба за український ринок між вітчизняними виробниками і виробниками цукру-сирцю з тростини. Основними засобами захисту українського ринку були підвищені митні збори за ввезений цукор, розширення власного виробництва та експорт цукру з України, який в кінці ХІХ ст. збільшився в 12 разів у порівнянні з його початком.

3. В період переходу до ринкових відносин (1991-2003 рр.) українське цукробурякове виробництво зазнало значних втрат: більше ніж у 2 рази скоротились посівні площі під цукровими буряками, в 3,2 рази впало виробництво цукрових буряків, Україна втратила зовнішні ринки збуту цукру і в період 1995-2005 рр. стала активним його імпортером.

4. В Україні мають бути відроджені вітчизняні традиції щодо організації і регулювання внутрішнього ринку цукру, створення ринкової інфраструктури, захисту власного виробництва та виходу на зовнішні ринки, насамперед Росії, країн СНД та близького Сходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Котельников В.Г. Беседы по земледелию. О возделывании картофеля и корнеплодов. – Издание А.Ф. Девриена – Петроград, 1917. – 80 с.

2. Воблий К.Г. Нариси з історії російсько-української цукро-бурякової промисловості: – К., 1928. – 60 с.

3. Заец О.С. Рынок сахара: проблемы теории и практики. – К.: Наукова думка, 1998. – 318 с.

Аннотация

УДК 338.439.5:664.1

Из истории развития рыночных отношений в свеклосахарном производстве Украины

О.О. Черниенко

Рассматривается история развития свеклосахарного производства Украины.

Annotation

UDC 338.439.5:664.1

From the history of development of market relations in beet-sugar production of Ukraine

O. Chernienko

History of development of beet-sugar production of Ukraine is considered.